॥ श्री ॥

वल्लभसुधा

नमामि हृदये शेषे लीलाक्षीराब्धिशायिनम् ।
लक्ष्मीसहस्रलीलाभिः सेव्यमानं कलानिधिम् ॥१॥

चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च त्रिभिस्तथा ।
षड्भिर्विराजते योऽसौ पञ्चधा हृदये मम ॥२॥

विज्ञप्ति

सहस्र परिवत्सरमितकालजात जन्मजन्मान्तरीय विकृत सामग्र्यौ सम्बन्धात् कषायस्य अपरिपक्व दशायां मूलबीज दग्धत्वात्, सर्वत्र परिभ्रान्ता अपि न कोऽपि परमानन्द सम्बन्धिन्यो जाताः। येन तव स्वरूप विस्मरणात् तव वियोग जनित ताप क्लेशानंद तिरोभावः स्यात्, तेन येन केन प्रकारेण तव प्राकट्यरहस्यं विचार्य मम जन्मजन्मान्तरीय देहेन्द्रियप्राण अन्तःकरणानि तद्धर्माश्च दाराऽऽगारपुत्राऽऽप्तवित्तेहापराणि आत्मना सह सर्वे अणुसामग्र्यौ सह त्वया अग्निना सह सम्बन्ध अंगिकार कर्तव्या। यथा प्रथम अग्नि सम्बन्धे सर्वं दाह पर्यन्तं स्वयं एव अनुवर्तते तथा मम जन्मबीजस्य अन्तिमत्व सिद्ध्यर्थं अस्मासु कृपा कर्तव्या। वल्लभ तवास्मिवल्लभ मम अस्ति।

॥ अथ षोडशग्रन्थाः ॥

पाठभेदसंहिताः

तत्रादौ

॥ श्रीयमुनाष्टकम् ॥

नमामि यमुनामहं सकलसिद्धिहेतुं मुदा मुरारिपदपङ्कजस्फुरदमन्दरेणूत्कटाम् ।
तटस्थनवकाननप्रकटमोदपुष्पाम्बुना सुरासुरसुपूजितस्मरपितुः श्रियं बिभ्रतीम् ॥१॥
कलिन्दगिरिमस्तके पतदमन्दपूरोज्ज्वला विलासगमनोल्लसत्प्रकटगण्डशैलोन्नता ।
सघोषगतिदन्तुरा समधिरूढदोलोत्तमा मुकुन्दरतिवर्धिनी जयति पद्मबन्धोः सुता ॥२॥
भुवं भुवनपावनीमधिगतामनेकस्वनैः प्रियाभिरिव सेवितं शुकमयूरहंसादिभिः ।
तरङ्गभुजकङ्कणप्रकटमुक्तिकावालुका नितम्बतटसुन्दरीं नमत कृष्णतुर्यप्रियाम् ॥३॥
अनन्तगुणभूषिते शिवविरञ्चिदेवस्तुते घनाघननिभे सदा ध्रुवपराशराभीष्टदे ।
विशुद्धमथुरातटे सकलगोपगोपीवृते कृपाजलधिसंश्रिते मम मनः सुखं भावय ॥४॥
यया चरणपद्मजा मुररिपोः प्रियम्भावुका समागमनतोभवत् सकलसिद्धिदा सेवताम् ।
तया सदृशतामियात् कमलजासपत्नीव यद्धरिप्रियकलिन्दया मनसि मे सदा स्थीयताम् ॥५॥
नमोऽस्तु यमुने सदा तव चरित्रमत्यद्भुतं न जातु यमयातना भवति ते पयःपानतः ।
यमोऽपि भगिनीसुतान् कथमु हन्ति दुष्टानपि प्रियो भवति सेवनात् तव हरेर्यथा गोपिकाः ॥६॥
ममास्तु तव सन्निधौ तनुनवत्वमेतावता न दुर्लभतमा रतिर्मुररिपौ मुकुन्दप्रिये ।
अतोऽस्तु तव लालना सुरधुनी प॰ सङ्गमात् तवैव भुवि कीर्तिता न तु कदापि पुष्टिस्थितैः ॥७॥
स्तुतिं तव करोति कः कमलजासपत्नी प्रिये हरेर्यदनुसेवया भवति सौख्यमामोक्षतः ।
इयं तव कथाधिका सकलगोपिकासङ्गमस्मरश्रमजलाणुभिः सकलगात्रजैः सङ्गमः ॥८॥
तवाष्टकमिदं मुदा पठति सूरसूते सदा समस्तदुरितक्षयो भवति वै मुकुन्दे रतिः ।
तया सकलसिद्धयो मुररिपुश्च सन्तुष्यति स्वभावविजयो भवेद् वदति वल्लभः श्रीहरेः ॥९॥

॥ इतिश्रीवल्लभाचार्यविरचितं श्रीयमुनाष्टकं सम्पूर्णम् ॥१॥

॥ अथ बालबोधः ॥

नत्वा हरिं सदानन्दं सर्वसिद्धान्तसङ्ग्रहम् । बालप्रबोधनार्थाय वदामि सुविनिश्चितम् ॥१॥
धर्मार्थकाममोक्षाख्याश्चत्वारोऽर्था मनीषिणाम् । जीवेश्वरविचारेण द्विधा ते हि विचारिताः ॥२॥
अलौकिकास्तु वेदोक्ताः साध्यसाधनसंयुताः । लौकिका ऋषिभिः प्रोक्तास्तथैवेश्वरशिक्षया ॥३॥
लौकिकांस्तु प्रवक्ष्यामि वेदादाद्या यतः स्थिताः । धर्मशास्त्राणि नीतिश्च कामशास्त्राणि च क्रमात् ॥४॥
त्रिवर्गसाधकानीति न तन्निर्णय उच्यते । मोक्षे चत्वारि शास्त्राणि लौकिके परतः स्वतः ॥५॥

द्विधा हि स्वस्वरूपस्य सांख्ययोगौ प्रकीर्तितौ । त्यागात्यागविभागेन सांख्ये त्यागः प्रकीर्तितः ॥६॥
अहन्ताममतानाशे सर्वथा निरहङ्कृतौ । स्वरूपस्थो यदा जीवः कृतार्थः स निगद्यते ॥७॥
तदर्थं प्रक्रिया काचित् पुराणेऽपि निरूपिता । ऋषिभिर्बहुधा प्रोक्ता फलमेकमबाह्यतः ॥८॥
अत्यागे योगमार्गो हि त्यागोऽपि मनसैव हि । यौगपद्यन्तु कर्तव्यः सिद्धे योगे कृतार्थता ॥९॥
पराश्रयेण मोक्षस्तु द्विधा सोऽपि निरूप्यते । ब्रह्मा ब्राह्मणतां यातस्तद्रूपेण सुसेव्यते ॥१०॥
ते सर्वार्था न चाद्येन शास्त्रं किञ्चिदुदीरितम् । अतः शिवश्च विष्णुश्च जगतो हितकारकौ ॥११॥
वस्तुनः स्थितिसंहारौ कार्यौ शास्त्रप्रवर्तकौ । ब्रह्मैव तादृशं यस्मात् सर्वात्मकतयोदितौ ॥१२॥
निर्दोषपूर्णगुणता तत्तच्छास्त्रे तयोः कृता । भोगमोक्षफले दातुं शक्तौ द्वावपि यद्यपि ॥१३॥
भोगः शिवेन मोक्षस्तु विष्णुनेति विनिश्चयः । लोकेऽपि यत् प्रभुर्भुङ्क्ते तन्न यच्छति कर्हिचित् ॥१४॥
अतिप्रियाय तदपि दीयते क्वचिदेव हि । नियतार्थप्रदानेन तदीयत्वं तदाश्रयः ॥१५॥
प्रत्येकं साधनं चैतद् द्वितीयार्थे महाञ्छ्रमः । जीवाः स्वभावतो दुष्टा दोषाभावाय सर्वदा ॥१६॥
श्रवणादि ततः प्रेम्णा सर्वं कार्यं हि सिध्यति । मोक्षस्तु सुलभो विष्णोर्भोगश्च शिवतस्तथा ॥१७॥
समर्पणेनात्मनो हि तदीयत्वं भवेद् ध्रुवम् । अतदीयतया चापि केवलश्चेत् समाश्रितः ॥१८॥
तदाश्रयतदीयत्वबुद्ध्यै किञ्चित् समाचरेत् । स्वधर्ममनुतिष्ठन् वै भारद्वैगुण्यमन्यथा ॥१९॥
इत्येवं कथितं सर्वं नैतज्ज्ञाने भ्रमः पुनः ॥२०॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितो बालबोधः सम्पूर्णः ॥२॥

॥ अथ सिद्धान्तमुक्तावली ॥

नत्वा हरिं प्रवक्ष्यामि स्वसिद्धान्तविनिश्चयम् । कृष्णसेवा सदा कार्या मानसी सा परा मता ॥१॥
चेतस्तत्प्रवणं सेवा तत्सिद्ध्यै तनुवित्तजा । ततः संसारदुःखस्य निवृत्तिर्ब्रह्मबोधनम् ॥२॥
परं ब्रह्म तु कृष्णो हि सच्चिदानन्दकं बृहत् । द्विरूपं तद्धि सर्वं स्यादेकं तस्माद् विलक्षणम् ॥३॥
अपरं तत्र पूर्वस्मिन् वादिनो बहुधा जगुः । मायिकं सगुणं कार्यं स्वतन्त्रं चेति नैकधा ॥४॥
तदेवैतत् प्रकारेण भवतीति श्रुतेर्मतम् । द्विरूपं चापि गङ्गावज् ज्ञेयं सा जलरूपिणी ॥५॥
माहात्म्यसंयुता नृणां सेवतां भुक्तिमुक्तिदा । मर्यादामार्गविधिना तथा ब्रह्मापि बुध्यताम् ॥६॥
तत्रैव देवतामूर्तिर्भक्त्या या दृश्यते क्वचित् । गङ्गायां च विशेषेण प्रवाहाभेदबुद्धये ॥७॥
प्रत्यक्षा सा न सर्वेषां प्राकाम्यं स्यात् तया जले । विहिताच्च फलात् तद्धि प्रतीत्यापि विशिष्यते ।८।
यथा जलं तथा सर्वं यथा शक्ता तथा बृहत् । यथा देवी तथा कृष्णस्तत्राप्येतदिहोच्यते ॥९॥
जगत् तु त्रिविधं प्रोक्तं ब्रह्मविष्णुशिवास्ततः । देवतारूपवत् प्रोक्ता ब्रह्मणीत्थं हरिर्मतः ॥१०॥
कामचारस्तु लोकेऽस्मिन् ब्रह्मादिभ्यो न चान्यथा । परमानन्दरूपे तु कृष्णे स्वात्मनि निश्चयः ॥११॥

१. वस्तुस्थितौ च संहारे कार्ये । २. अतः प्रियाय । ३. विष्णोः सुलभो भोगः । ४. समाचरेत । ५. विनिश्चितम् ।

अतस्तु ब्रह्मवादेन कृष्णे बुद्धिर्विधीयताम् । आत्मनि ब्रह्मरूपे हि छिद्रा व्योम्नीव चेतनाः ॥१२॥
उपाधिनाशे विज्ञाने ब्रह्मात्मत्वावबोधने । गङ्गातीरस्थितो यद्वद् देवतां तत्र पश्यति ॥१३॥
तथा कृष्णं परं ब्रह्म स्वस्मिन् ज्ञानी प्रपश्यति । संसारी यस्तु भजते स दूरस्थो यथा तथा ॥१४॥
अपेक्षितजलादीनामभावात् तत्र दुःखभाक् । तस्माच्छ्रीकृष्णमार्गस्थो विमुक्तः सर्वलोकतः ॥१५॥
आत्मानन्दसमुद्रस्थं कृष्णमेव विचिन्तयेत् । लोकार्थी चेद् भजेत् कृष्णं क्लिष्टो भवति सर्वथा ॥१६॥
क्लिष्टोऽपि चेद् भजेत् कृष्णं लोको नश्यति सर्वथा । ज्ञानाभावे पुष्टिमार्गी तिष्ठेत् पूजोत्सवादिषु ॥१७॥
मर्यादास्थस्तु गङ्गायां श्रीभागवततत्परः । अनुग्रहः पुष्टिमार्गे नियामक इति स्थितिः ॥१८॥
उभयोस्तु क्रमेणैव पूर्वोक्तैव फलिष्यति । ज्ञानाधिको भक्तिमार्ग एवं तस्मान्निरूपितः ॥१९॥
भक्त्यभावे तु तीरस्थो यथा दुष्टः स्वकर्मभिः । अन्यथाभावमापन्नस्तस्मात् स्थानाच्च नश्यति ॥२०॥
एवं स्वशास्त्रसर्वस्वं मया गुप्तं निरूपितम् । एतद् बुद्ध्वा विमुच्येत पुरुषः सर्वसंशयात् ॥२१॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचिता सिद्धान्तमुक्तावली सम्पूर्णा ॥ २ ॥

॥ अथ पुष्टिप्रवाहमर्यादाभेदः ॥

पुष्टिप्रवाहमर्यादा विशेषेण पृथक् पृथक् । जीवदेहक्रियाभेदैः प्रवाहेण फलेन च ॥१॥
वक्ष्यामि सर्वसन्देहा न भविष्यन्ति यच्छ्रुतेः । भक्तिमार्गस्य कथनात् पुष्टिरस्तीति निश्चयः ॥२॥
'द्वौ भूतसर्गा' वित्युक्तेः प्रवाहोऽपि व्यवस्थितः । वेदस्य विद्यमानत्वान्मर्यादापि व्यवस्थिता ॥३॥
कश्चिदेव हि भक्तो हि 'यो मद्भक्त' इतीरणात् । सर्वत्रोत्कर्षकथनात् पुष्टिरस्तीति निश्चयः ॥४॥
न सर्वोतः प्रवाहाद्धि भिन्नो वेदाच्च भेदतः । 'यदा यस्ये' तिवचना 'न्नाहं वेदै' रितीरणात् ॥५॥
मार्गैकत्वेपि चेदन्त्यौ तनू भक्त्यागमौ मतौ । न तद् युक्तं सूत्रतो हि भिन्नो युक्त्या हि वैदिकः ॥६॥
जीवदेहकृतीनां च भिन्नत्वं नित्यता श्रुतेः । यदा तद्वत् पुष्टिमार्गे द्वयोरपि निषेधतः ॥७॥
प्रमाणभेदाद् भिन्नो हि पुष्टिमार्गो निरूपितः । सर्गभेदं प्रवक्ष्यामि स्वरूपाङ्गक्रियायुतम् ॥८॥
इच्छामात्रेण मनसा प्रवाहं सृष्टवान् हरिः । वचसा वेदमार्गं हि पुष्टिं कायेन निश्चयः ॥९॥
मूलेच्छातः फलं लोके वेदोक्तं वैदिकेपि च । कायेन तु फलं पुष्टौ भिन्नेच्छातोऽपि नैकता ॥१०॥
'तानहं द्विषतो' वाक्याद् भिन्ना जीवाः प्रवाहिणः । अत एवेतरौ भिन्नौ सान्तौ मोक्षप्रवेशतः ॥११॥
तस्माज्जीवाः पुष्टिमार्गे भिन्ना एव न संशयः । भगद्रूपसेवार्थं तत्सृष्टिर्नान्यथा भवेत् ॥१२॥
स्वरूपेणावतारेण लिङ्गेन च गुणेन च । तारतम्यं न स्वरूपे देहे वा तत्क्रियासु वा ॥१३॥
तथापि यावता कार्यं तावत् तस्य करोति हि । ते हि द्विधा शुद्धमिश्रभेदान्मिश्रास्त्रिधा पुनः ॥१४॥
प्रवाहादिविभेदेन भगवत्कार्यसिद्धये । पुष्ट्या विमिश्राः सर्वज्ञाः प्रवाहेण क्रियारताः ॥१५॥
मर्यादया गुणज्ञास्ते शुद्धाः प्रेम्णातिदुर्लभाः । एवं सर्गस्तु तेषां हि फलं त्वत्र निरूप्यते ॥१६॥

---

१. तु । २. नैकधा । ३. न क्रियासु । ४ च ।

भगवानेव हि फलं स यथाविर्भवेद् भुवि । गुणस्वरूपभेदेन तथा तेषां फलं भवेत् ॥१७॥
आसक्तौ भगवानेव शापं दापयति क्वचित् । अहङ्कारेथ वा लोके तन्मार्गस्थापनाय हि ॥१८॥
न ते पाषण्डतां यान्ति न च रोगाद्युपद्रवाः । महानुभावाः प्रायेण शास्त्रं शुद्धत्वहेतवे ॥१९॥
भगवत्तारतम्येन तारतम्यं भजन्ति हि । लौकिकत्वं वैदिकत्वं कापट्यात् तेषु नान्यथा ॥२०॥
वैष्णवत्वं हि सहजं ततोऽन्यत्र विपर्ययः । सम्बन्धिनस्तु ये जीवाः प्रवाहस्थास्तथापरे ॥२१॥
चर्षणीशब्दवाच्यास्ते ते सर्वे सर्ववर्त्मसु । क्षणात् सर्वत्वमायान्ति रुचिस्तेषां न कुत्रचित् ॥२२॥
तेषां क्रियानुसारेण सर्वत्र सकलं फलम् । प्रवाहस्थान् प्रवक्ष्यामि स्वरूपाङ्गक्रियायुतान् ॥२३॥
जीवास्ते ह्यासुराः सर्वे 'प्रवृत्तिं चे'ति वर्णिताः । ते च द्विधा प्रकीर्त्यन्ते ह्यज्ञदुर्ज्ञविभेदतः ॥२४॥
दुर्ज्ञास्ते भगवत्प्रोक्ता ह्यज्ञास्ताननु ये पुनः । प्रवाहेऽपि समागत्य पुष्टिस्थस्तैर्न युज्यते ॥२५॥
सोऽपि तैस्तत्कुले जातः कर्मणा जायते यतः ॥२६॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितः पुष्टिप्रवाहमर्यादाभेदः सम्पूर्णः ॥४ ।

॥ अथ सिद्धान्तरहस्यम् ॥

श्रावणस्यामले पक्षे एकादश्यां महानिशि । साक्षाद् भगवता प्रोक्तं तदक्षरश उच्यते ॥१॥
ब्रह्मसम्बन्धकरणात् सर्वेषां देहजीवयोः । सर्वदोषनिवृत्तिर्हि दोषाः पञ्चविधाः स्मृताः ॥२॥
सहजा देशकालोत्था लोकवेदनिरूपिताः । संयोगजाः स्पर्शजाश्च न मन्तव्याः कथञ्चन ॥३॥
अन्यथा सर्वदोषाणां न निवृत्तिः कथञ्चन । असमर्पितवस्तूनां तस्माद् वर्जनमाचरेत् ॥४॥
निवेदिभिः समर्प्यैव सर्वं कुर्यादिति स्थितिः । न मतं देवदेवस्य सामिभुक्तसमर्पणम् ॥५॥
तस्मादादौ सर्वकार्ये सर्ववस्तु समर्पणम् । दत्तापहारवचनं तथा च सकलं हरेः ॥६॥
'न ग्राह्य'मिति वाक्यं हि भिन्नमार्गपरं मतम् । सेवकानां यथा लोके व्यवहारः प्रसिध्यति ॥७॥
तथा कार्यं समर्प्यैव सर्वेषां ब्रह्मता ततः । गंगात्वं सर्वदोषाणां गुणदोषादिवर्णना ॥८॥
गङ्गात्वेन निरूप्या स्यात् तद्वदत्रापि चैव हि ॥९॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितं सिद्धान्तरहस्यं सम्पूर्णम् ।

॥ अथ नवरत्नम् ॥

चिन्ता कापि न कार्या निवेदितात्मभिः कदापीति ।
भगवानपि पुष्टिस्थो न करिष्यति लौकिकीं च गतिम् ॥१॥
निवेदनं तु स्मर्तव्यं सर्वथा तादृशैर्जनैः । सर्वेश्वरश्च सर्वात्मा निजेच्छातः करिष्यति ॥२॥
सर्वेषां प्रभुसम्बन्धो न प्रत्येकमिति स्थितिः । अतोऽन्यविनियोगेऽपि चिन्ता का स्वस्य सोऽपि चेत् ॥३॥

१. ०द्रवः । २. वैदिकत्वं लौकिकत्वं । ३. तेन । ४. वा ।

अज्ञानादथवा ज्ञानात्कृतमात्मनिवेदनम् । यैः कृष्णसात्कृतप्राणैस्तेषां का परिदेवना ॥४॥
तथा निवेदने चिन्ता त्याज्या श्रीपुरुषोत्तमे । विनियोगेऽपि सा त्याज्या समर्थो हि हरिः स्वतः ॥५॥
लोके स्वास्थ्यं तथा वेदे हरिस्तु न करिष्यति । पुष्टिमार्गस्थितो यस्मात्साक्षिणो भवताखिलाः ॥६॥
सेवाकृतिर्गुरोराज्ञाबाधनं वा हरीच्छया । अतः सेवापरं चित्तं विधाय स्थीयतां सुखम् ॥७॥
चित्तोद्वेगं विधायापि हरिर्यद्यत्करिष्यति । तथैव तस्य लीलेति मत्वा चिन्तां द्रुतं त्यजेत् ॥८॥
तस्मात्सर्वात्मना नित्यं श्रीकृष्णः शरणं मम । वदद्भिरेव सततं स्थेयमित्येव मे मतिः ॥९॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितं नवरत्नं सम्पूर्णम् ॥

॥ अथान्तःकरणप्रबोधः ॥

अन्तःकरण मद्वाक्यं सावधानतया शृणु । कृष्णात्परं नास्ति दैवं वस्तुतो दोषवर्जितम् ॥१॥
चाण्डाली चेद्राजपत्नी जाता राज्ञा च मानिता । कदाचिदपमानेऽपि मूलतः का क्षतिर्भवेत् ॥२॥
समर्पणादहं पूर्वमुत्तमः किं सदा स्थितः । का ममाधमता भाव्या पश्चात्तापो यतो भवेत् ॥३॥
सत्यसङ्कल्पतो विष्णुर्नान्यथा तु करिष्यति । आज्ञैव कार्या सततं स्वामिद्रोहोऽन्यथा भवेत् ॥४॥
सेवकस्य तु धर्मोऽयं स्वामी स्वस्य करिष्यति । आज्ञा पूर्वं तु या जाता गङ्गासागरसङ्गमे ॥५॥
यापि पश्चान्मधुवने न कृतं तद्द्वयं मया । देहदेशपरित्यागस्तृतीयो लोकगोचरः ॥६॥
पश्चात्तापः कथं तत्र सेवकोऽहं न चान्यथा । लौकिकप्रभुवत्कृष्णो न द्रष्टव्यः कदाचन ॥७॥
सर्वं समर्पितं भक्त्या कृतार्थोऽसि सुखी भव । प्रौढापि दुहिता यद्वत्स्नेहान्न प्रेष्यते वरे ॥८॥
तथा देहे न कर्तव्यं वरस्तुष्यति नान्यथा । लोकवच्चेत्स्थितिर्मे स्यात्किं स्यादिति विचारय ॥९॥
अशक्ये हरिरेवास्ति मोहं मा गाः कथञ्चन । इति श्रीकृष्णदासस्य वल्लभस्य हितं वचः ॥१०॥
चित्तं प्रति यदाकर्ण्य भक्तो निश्चिन्ततां व्रजेत् ॥११॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितोऽन्तःकरणप्रबोधः सम्पूर्णः ॥

॥ अथ विवेकधैर्याश्रयनिरूपणम् ॥

विवेकधैर्ये सततं रक्षणीये तथाश्रयः । विवेकस्तु हरिः सर्वं निजेच्छातः करिष्यति ॥१॥
प्रार्थिते वा ततः किं स्यात्स्वाम्यभिप्रायसंशयात् । सर्वत्र तस्य सर्वं हि सर्वसामर्थ्यमेव च ॥२॥
अभिमानश्च संत्याज्यः स्वाम्यधीनत्वभावनात् । विशेषतश्चेदाज्ञा स्यादन्तःकरणगोचरः ॥३॥
तदा विशेषगत्यादि भाव्यं भिन्नं तु दैहिकात् । आपद्गत्यादिकार्येषु हठस्त्याज्यश्च सर्वथा ॥४॥
अनाग्रहश्च सर्वत्र धर्माधर्माग्रदर्शनम् । विवेकोऽयं समाख्यातो धैर्यं तु विनिरूप्यते ॥५॥
त्रिदुःखसहनं धैर्यमामृतेः सर्वतः सदा । तक्रवद्देहवद्भाव्यं जडवद्गोपभार्यवत् ॥६॥
प्रतीकारो[1] यदृच्छातः सिद्धश्चेन्नाग्रही भवेत् । भार्यादीनां तथान्येषामसतश्चाक्रमं सहेत् ॥७॥

१. प्रति० । २. पर० ।

स्वयमिन्द्रियकार्याणि कायवाङ्मनसा त्यजेत् । अशूरेणापि कर्तव्यं स्वस्यासामर्थ्यभावनात् ॥८॥
अशक्ये हरिरेवास्ति सर्वमाश्रयतो भवेत् । एतत् सहनमत्रोक्तमाश्रयोऽतो निरूप्यते ॥९॥
ऐहिके पारलोके च सर्वथा शरणं हरिः । दुःखहानौ तथा पापे भये [1]कामाद्यपूरणे ॥१०॥
भक्तद्रोहे भक्त्यभावे भक्तैश्चातिक्रमे कृते । अशक्ये वा सुशक्ये वा सर्वथा शरणं हरिः ॥११॥
अहङ्कारकृते चैव पोष्यपोषणरक्षणे । पोष्यातिक्रमणे चैव तथान्तेवास्यतिक्रमे ॥१२॥
अलौकिकमनःसिद्धौ सर्वार्थे शरणं हरिः । एवं चित्ते सदा भाव्यं वाचा च परिकीर्तयेत् ॥१३॥
अन्यस्य भजनं तत्र स्वतो गमनमेव च । प्रार्थना[2] कायमात्रेऽपि ततो[3]ऽन्यत्र विवर्जयेत् ॥१४॥
अविश्वासो न कर्तव्यः सर्वथा बाधकस्तु सः । ब्रह्मास्त्रचातकौ भाव्यौ प्राप्तं सेवेत निर्ममः ॥१५॥
यथाकथञ्चित् कार्याणि कुर्यादुच्चावचान्यपि । किं वा प्रोक्तेन बहुना शरणं भावयेद्धरिम् ॥१६॥
एवमाश्रयणं प्रोक्तं सर्वेषां सर्वदा हितम् । कलौ भक्त्यादिमार्गा हि दुःसाध्या इति मे मतिः ॥१७॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितं विवेकधैर्याश्रयनिरूपणं सम्पूर्णम् ॥८॥

॥ अथ श्रीकृष्णाश्रयः

सर्वमार्गेषु नष्टेषु कलौ च खल[4]धर्मिणि । पाषण्डप्रचुरे लोके कृष्ण एव गतिर्मम ॥१॥
म्लेच्छाक्रान्तेषु देशेषु पापैकनिलयेषु च । सत्पीडाव्यग्रलोकेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥२॥
गङ्गादितीर्थवर्येषु दुष्टैरेवावृतेष्विह । तिरोहिताधिदैवेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥३॥
अहङ्कारविमूढेषु सत्सु पापानुवर्तिषु । लाभपूजार्थयत्नेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥४॥
अपरिज्ञाननष्टेषु मन्त्रेष्वव्रतयोगिषु । तिरोहितार्थदेवेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥५॥
नानावादविनष्टेषु सर्वकर्मव्रतादिषु । पाषण्डैकप्रयत्नेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥६॥
अजामिलादिदोषाणां नाशकोऽनुभवे स्थितः । ज्ञापिताखिलमाहात्म्यः कृष्ण एव गतिर्मम ॥७॥
प्राकृताः सकला देवा गणितानन्दकं बृहत् । पूर्णानन्दो हरिस्तस्मात् कृष्ण एव गतिर्मम ॥८॥
विवेकधैर्यभक्त्यादिरहितस्य विशेषतः । पापासक्तस्य दीनस्य कृष्ण एव गतिर्मम ॥९॥
सर्वसामर्थ्यसहितः सर्वत्रैवाखिलार्थकृत् । शरणस्थसमुद्धारं कृष्णं[5] विज्ञापयाम्यहम् ॥१०॥
कृष्णाश्रयमिदं स्तोत्रं यः पठेत् कृष्णसन्निधौ । तस्याश्रयो भवेत् कृष्ण इति श्रीवल्लभोऽब्रवीत् ॥११॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितः श्रीकृष्णाश्रयः सम्पूर्णः ॥९॥

॥ अथ चतुःश्लोकी ॥

सर्वदा सर्वभावेन भजनीयो व्रजाधिपः । स्वस्यायमेव धर्मो हि नान्यः क्वापि कदाचन ॥१॥
एवं सदा[6] स्म[7] कर्तव्यं स्वयमेव करिष्यति । प्रभुः सर्वसमर्थो हि ततो[8] निश्चिन्ततां व्रजेत् ॥२॥

---

१. °र्थपूर्ण । २ प्रार्थनाः । ३. तथा । ४. स्वर° । ५. कृष्ण ।
६. सतां सति । ७ स्व° । ८. तेन ।

यदि श्रीगोकुलाधीशो धृतः सर्वात्मना हृदि । ततः किमपरं[1] ब्रूहि लौकिकैर्वैदिकैरपि ॥३॥
अतः[2] सर्वात्मना शश्वद् गोकुलेश्वरपादयोः । स्मरणं भजनं चापि न त्याज्यमिति मे मतिः ॥४॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचिता चतुःश्लोकी सम्पूर्णा ॥१०॥

॥ अथ भक्तिवर्धिनी ॥

यथा भक्तिः प्रवृद्धा स्यात् तथोपायो निरूप्यते । बीजभावे दृढे तु स्यात् त्यागाच्छ्रवणकीर्तनात् ॥१॥
बीजदार्ढ्यप्रकारस्तु गृहे स्थित्वा स्वधर्मतः । अव्यावृत्तो भजेत् कृष्णं पूजया श्रवणादिभिः ॥२॥
व्यावृत्तोपि हरौ चित्तं श्रवणादौ यतेत्[3] सदा । ततः प्रेम तथासक्तिर्व्यसनं च यदा भवेत् ॥३॥
बीजं तदुच्यते शास्त्रे दृढं यन्नापि नश्यति । स्नेहाद् रागविनाशः स्यादासक्त्या स्याद् गृहारुचिः ॥४॥
गृहस्थानां बाधकत्वमनात्मत्वं च भासते । यदा स्याद् व्यसनं कृष्णे कृतार्थः स्यात् तदैव हि ॥५॥
तादृशस्यापि सततं गृहस्थानं[4] विनाशकम्[5] । त्यागं कृत्वा यतेद्[6] यस्तु तदर्थार्थैकमानसः ॥६॥
लभते सुदृढां भक्तिं सर्वतोप्यधिकां पराम् । त्यागे बाधकभूयस्त्वं दुःसंसर्गात् तथान्नतः ॥७॥
अतः स्थेयं हरिस्थाने तदीयैः सह तत्परैः । अदूरे[7] विप्रकर्षे वा यथा चित्तं न दुष्यति ॥८॥
सेवायां वा कथायां वा यस्यासक्तिर्दृढा भवेत् । यावज्जीवं तस्य नाशो न क्वापीति मतिर्मम ॥९॥
बाधसम्भावनायां तु नैकान्ते वास इष्यते । हरिस्तु सर्वतो रक्षां करिष्यति न संशयः ॥१०॥
इत्येवं भगवच्छास्त्रं गूढतत्त्वं[8] निरूपितम् । य एतत् समधीयीत तस्यापि स्याद् दृढा रतिः ॥११॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचिता भक्तिवर्धिनी सम्पूर्णा ॥१ ॥

॥ अथ जलभेदः ॥

नमस्कृत्य हरिं वक्ष्ये तद्गुणानां विभेदकान् । भावान् विंशतिधा भिन्नान् सर्वसन्देहवारकान् ॥१॥
गुणभेदास्तु तावन्तो यावन्तो हि जले मताः । गायकाः कूपसङ्काशा गन्धर्वा इति विश्रुताः ॥२॥
कूपभेदास्तु यावन्तस्तावन्तस्तेपि सम्मताः । कुल्याः पौराणिका प्रोक्ताः पारम्पर्ययुता भुवि ॥३॥
क्षेत्रप्रविष्टास्ते चापि संसारोत्पत्तिहेतवः । वेश्यादिसहिता मत्ता गायका गर्तसंज्ञिताः ॥४॥
जलार्थमेव गर्तास्तु नीचा गानोपजीविनः । ह्रदास्तु पण्डिताः प्रोक्ता भगवच्छास्त्रतत्पराः ॥५॥
सन्देहवारकास्तत्र सूदा गम्भीरमानसाः । सरःकमलसम्पूर्णाः प्रेमयुक्तास्तथा बुधाः ॥६॥
अल्पश्रुताः प्रेमयुक्ता वेशन्ताः परिकीर्तिताः । कर्मशुद्धाः पल्वलानि तथाल्पश्रुतिभक्तयः ॥७॥
योगध्यानादिसंयुक्ता गुणा वर्ष्याः प्रकीर्तिताः । तपोज्ञानादिभावेन स्वेदजास्तु प्रकीर्तिताः ॥८॥
अलौकिकेन ज्ञानेन ये तु प्रोक्ता हरेर्गुणाः । कादाचित्काः शब्दगम्याः पतच्छब्दाः प्रकीर्तिताः ॥९॥

---

१ किमपरैर्ब्रूहि । २. ततः । ३. व्यसेत, यसेत् । ४. गेह ० । ५. विनाशनम् । ६. यसेत् ।
७. अदूर । ८ मया गुप्तं, गूढं ।

देवाद्युपासनोद्भूताः पृष्वा भूमेरिवोद्गताः । साधनादिप्रकारेण नवधा भक्तिमार्गतः ॥१०॥
प्रेमपूर्त्या स्फुरद्धर्माः स्यन्दमानाः प्रकीर्तिताः । यादृशास्तादृशाः प्रोक्ता वृद्धिक्षयविवर्जिताः ॥११॥
स्थावरास्ते समाख्याता मर्यादैकप्रतिष्ठिताः । अनेकजन्मसंसिद्धा जन्मप्रभृति सर्वदा ॥१२॥
सङ्गादिगुणदोषाभ्यां वृद्धिक्षययुता भुवि । निरन्तरोद्गमयुता नद्यस्ते परिकीर्तिताः ॥१३॥
एतादृशाः स्वतन्त्राश्चेत् सिन्धवः परिकीर्तिताः । पूर्णा भगवदीया ये शेषव्यासाग्निमारुताः ॥१४॥
जडनारदमैत्राद्यास्ते समुद्राः प्रकीर्तिताः । लोकवेदगुणैर्मिश्रभावेनैके हरेर्गुणान् ॥१५॥
वर्णयन्ति समुद्रास्ते क्षाराद्याः षट् प्रकीर्तिताः । गुणातीततया शुद्धान् सच्चिदानन्दरूपिणः ॥१६॥
सर्वानेव गुणान् विष्णोर्वर्णयन्ति विचक्षणाः । तेऽमृतोदाः समाख्यातास्तद्वाक्पानं सुदुर्लभम् ॥१७॥
तादृशानां क्वचिद् वाक्यं दूतानामिव वर्णितम् । अजामिलाकर्णनवद् बिन्दुपानं प्रकीर्तितम् ॥१८॥
रागाज्ञानादिभावानां सर्वथा नाशनं यदा । तथा लेहनमित्युक्तं स्वानन्दोद्गमकारणम् ॥१९॥
उद्धृतोदकवत् सर्वे पतितोदकवत् तथा । उक्तातिरिक्तवाक्यानि फलं चापि तथा ततः ॥२०॥
इति जीवेन्द्रियगता नानाभावं गता भुवि । रूपतः फलतश्चैव गुणा विष्णोर्निरूपिताः ॥२१॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितो जलभेदः सम्पूर्णः ॥१२॥

॥ अथ पञ्चपद्यानि ॥

श्रीकृष्णरसविक्षिप्तमानसा रतिवर्जिताः । अनिर्वृता लोकवेदे ते मुख्याः श्रवणोत्सुकाः ॥१॥
निःसन्दिग्धं कृष्णतत्त्वं सर्वभावेन ये विदुः । ते त्वावेशात् तु विकला निरोधाद् वा न चान्यथा ॥२॥
विक्लिन्नमनसो ये तु भगवत्स्मृतिविह्वलाः । अर्थैकनिष्ठास्ते चापि मध्यमाः श्रवणोत्सुकाः ॥३॥
पूर्णभावेन पूर्णार्थाः कदाचिन्न तु सर्वदा । अन्यासक्तास्तु ये केचिदधमाः परिकीर्तिताः ॥४॥
अनन्यमनसो मर्त्या उत्तमाः श्रवणादिषु । देशकालद्रव्यकर्तृमन्त्रकर्मप्रकारतः ॥५॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितानि पञ्चपद्यानि सम्पूर्णानि ॥१३॥

॥ अथ सन्न्यासनिर्णयः ॥

पश्चात्तापनिवृत्त्यर्थं परित्यागो विचार्यते । स मार्गद्वितये प्रोक्तो भक्तौ ज्ञाने विशेषतः ॥१॥
कर्ममार्गे न कर्तव्यः सुतरां कलिकालतः । अत आदौ भक्तिमार्गे कर्तव्यत्वाद् विचारणा ॥२॥
श्रवणादिप्रवृत्त्यर्थं[2] कर्तव्यत्वेन नेष्यते । सहायसङ्गसाध्यत्वात् साधनानां च रक्षणात् ॥३॥
अभिमानान्नियोगाच्च तद्धर्मैश्च विरोधतः । गृहादेर्बाधकत्वेन साधनार्थं तथा यदि ॥४॥
अग्रेऽपि तादृशैरेव सङ्गो भवति नान्यथा । स्वयं च विषयाक्रान्तः पाषण्डी स्यात् तु [3]कालतः ॥५॥
विषयाक्रान्तदेहानां नावेशः [1]सर्वदा हरेः । अतोऽत्र साधने भक्तौ नैव त्यागः सुखावहः ॥६॥

१. व्युत्क्रमोऽत्र श्रीपुरुषोत्तमानाम् । २. प्रसिद्ध्यर्थं । ३. कामतः ।

विरहानुभवार्थं तु परित्यागः प्रशस्यते । स्त्रीयबन्धनिवृत्त्यर्थं वेषः सोऽत्र न चान्यथा ॥७॥
कौण्डिन्यो गोपिकाः प्रोक्ता गुरवः साधनं च तत् । भावो भावनया सिद्धः साधनं नान्यदिष्यते ॥८॥
विकलत्वं तथाऽस्वास्थ्यं प्रकृतिः प्राकृतं न हि । ज्ञानं गुणाश्च तस्यैवं वर्तमानस्य बाधकाः ॥९॥
सत्यलोके स्थितिर्ज्ञानात् सन्न्यासेन विशेषितात् । भावना साधनं यत्र फलं चापि तथा भवेत् ॥१०॥
[1]तादृशाः सत्यलोकादौ तिष्ठन्त्येव न संशयः । बहिश्चेत् प्रकटः स्वात्मा वह्निवत् प्रविशेद् यदि ॥११॥
तदैव सकलो बन्धो नाशमेति न चान्यथा । गुणास्तु सङ्गराहित्याज्जीवनार्थं भवन्ति हि ॥१२॥
भगवान् फलरूपत्वान्नात्र बाधक इष्यते । स्वास्थ्यवाक्यं न कर्तव्यं दयालुर्न विरुध्यते ॥१३॥
दुर्लभोऽयं परित्यागः प्रेम्णा सिध्यति नान्यथा । ज्ञानमार्गे तु सन्न्यासो द्विविधोऽपि विचारितः ॥१४॥
ज्ञानार्थमुत्तराङ्गं च सिद्धिर्जन्मशतैः परम् । ज्ञानं च साधनापेक्षं यज्ञादिश्रवणान् मतम् ॥१५॥
अतः कलौ स सन्न्यासः पश्चात्तापाय नान्यथा । पाषण्डित्वं भवेच्चापि तस्माज्ज्ञानेन संन्यसेत् ॥१६॥
सुतरां कलिदोषाणां प्रबलत्वादिति स्थितिः[2] । भक्तिमार्गेऽपि चेद् दोषस्तदा किं कार्यमुच्यते ॥१७॥
अत्रारम्भे न नाशः स्याद् दृष्टान्तस्याप्यभावतः । स्वास्थ्यहेतोः परित्यागाद्बाधः केनास्य संभवेत् ॥१८॥
हरिरत्र न शक्नोति कर्तुं बाधां कुतोऽपरे । अन्यथा मातरो बालान् न स्तनैः पुपुषुः क्वचित् ॥१९॥
ज्ञानिनामपि वाक्येन न भक्तं मोहयिष्यति । आत्मप्रदः प्रियश्चापि किमर्थं मोहयिष्यति ॥२०॥
तस्मादुक्तप्रकारेण परित्यागो विधीयताम् । अन्यथा भ्रश्यते स्वार्थादिति मे निश्चिता मतिः ॥२१॥
इति कृष्णप्रसादेन वल्लभेन विनिश्चितम् । सन्न्यासवरणं भक्तावन्यथा पतितो भवेत् ॥२२॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितः सन्न्यासनिर्णयः सम्पूर्णः ॥१४॥

॥ अथ निरोधलक्षणम् ॥

यच्च दुःखं यशोदाया नन्दादीनां च[3] गोकुले । गोपिकानां तु यद् दुःखं तद्दुःखं स्यान् मम क्वचित् ॥१॥
गोकुले गोपिकानां तु[4] सर्वेषां व्रजवासिनाम् । यत् सुखं समभूत् तन्मे भगवान् किं विधास्यति ॥२॥
उद्धवागमने जात उत्सवः सुमहान् यथा । वृन्दावने गोकुले वा तथा मे मनसि क्वचित् ॥३॥
महतां कृपया यावद् भगवान् दययिष्यति । तावदानन्दसन्दोहः कीर्त्यमानः सुखाय हि ॥४॥
महतां कृपया यद्वत् कीर्तनं सुखदं सदा । न तथा लौकिकानां तु[5] स्निग्धभोजनरूक्षवत् ॥५॥
गुणगाने सुखावाप्तिर्गोविन्दस्य प्रजायते । यथा तथा शुकादीनां नैवात्मनि कुतोऽन्यतः ॥६॥
क्लिश्यमानान् जनान् दृष्ट्वा कृपायुक्तो यदा भवेत् । तदा सर्वं सदानन्दं हृदिस्थं निर्गतं बहिः ॥७॥
स[4]र्वानन्दमयस्यापि कृपानन्दः सुदुर्लभः । हृद्गतः स्वगुणाञ् श्रुत्वा पूर्णः प्लावयते जनान् ॥८॥
तस्मात् सर्वं परित्यज्य निरुद्धैः सर्वदा गुणाः । सदानन्दपरैर्गेयाः सच्चिदानन्दता तत[6]ः ॥९॥
अहं निरुद्धो रोधेन निरोधपदवीं गतः । निरुद्धानां तु रोधाय निरोधं वर्णयामि ते[1] ॥१०॥

---

१. तादृशः । २. स्मितम् । ३. तु । ४ च । ५. च । ६. सदा ।

हरिणा ये विनिर्मुक्तास्ते मग्ना भवसागरे । ये निरुद्धास्त एवात्र मोदमायान्त्यहर्निशम् ॥११॥
संसारावेशदुष्टानामिन्द्रियाणां हिताय वै । कृष्णस्य सर्ववस्तूनि भूम्न ईशस्य योजयेत् ॥१२
गुणेष्वाविष्टचित्तानां सर्वदा मुरवैरिणः । संसारविरहक्लेशौ न स्यातां हरिवत् सुखम् ॥१३॥
तदा भवेद् दयालुत्वमन्यथा क्रूरता मता । बाधशङ्कापि नास्त्यत्र तदध्यासोऽपि सिध्यति ॥१४॥
भगवद्धर्मसामर्थ्याद् विरागो विषये स्थिरः । गुणैर्हरेः सुखस्पर्शान्न दुःखं भाति कर्हिचित् ॥१५॥
एवं ज्ञात्वा ज्ञानमार्गादुत्कर्षो गुणवर्णने । अमत्सरैरलुब्धैश्च वर्णनीयाः सदा गुणाः ॥१६॥
हरिमूर्तिः सदा ध्येया सङ्कल्पादपि तत्र हि । दर्शनं स्पर्शनं स्पष्टं तथा कृतिगती सदा ॥१७॥
श्रवणं कीर्तनं स्पष्टं पुत्रे कृष्णप्रिये रतिः । पायोर्मलांशत्यागेन शेषभागं तनौ नयेत् ॥१८॥
यस्य वा भगवत्कार्यं यदा स्पष्टं न दृश्यते । तदा विनिग्रहस्तस्य कर्तव्य इति निश्चयः ॥१९॥
नातः परतरो मन्त्रो नातः परतरः स्तवः । नातः परतरा विद्या तीर्थं नातः परात् परम् ॥२०॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितं निरोधलक्षणं सम्पूर्णम् ॥१५॥

॥ अथ सेवाफलम् ॥

यादृशी सेवना प्रोक्ता तत्सिद्धौ फलमुच्यते । अलौकिकस्य दाने हि चाद्यः सिध्येत् मनोरथः ॥१॥
फलं वा ह्यधिकारो वा न कालोऽत्र नियामकः । उद्वेगः प्रतिबन्धो वा भोगो वा स्यात् तु बाधकम् ॥२॥
अकर्तव्यं भगवतः सर्वथा चेद् गतिर्न हि । यथा वा तत्त्वनिर्धारो विवेकः साधनं मतम् ॥३॥
बाधकानां परित्यागो भोगेप्येकं तथापरम् । निष्प्रत्यूहं महान् भोगः प्रथमे विशते सदा ॥४॥
सविघ्नोऽल्पो घातकः स्याद् बलादेतौ सदा मतौ । द्वितीये सर्वथा चिन्ता त्याज्या संसारनिश्चयात् ॥५॥
नन्वा　दातृता नास्ति तृतीये बाधकं गृहम् । अवश्येयं सदा भाव्या सर्वमन्यत् मनोभ्रमः ॥६॥
तदीयैरपि तत् कार्यं पुष्टौ नैव विलम्बयेत् । गुणक्षोभेपि द्रष्टव्यमेतदेवेति मे मतिः ॥७॥
कुसृष्टिरत्र वा काचिदुत्पद्येत स वै भ्रमः ॥८॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितं सेवाफलं सम्पूर्णम् ॥१६॥

॥ अथ मधुराष्टकम् ॥

अधरं मधुरं वदनं मधुरं नयनं मधुरं हसितं मधुरम् । हृदयं मधुरं गमनं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ॥१॥ वचनं मधुरं चरितं मधुरं वसनं मधुरं वलितं मधुरम् । चलितं मधुरं भ्रमितं मधुरं मधुराधिपतेरखिल मधुरम् ॥२॥ वेणुर्मधुरो रेणुर्मधुरः पाणिर्मधुरः पादौ मधुरौ।

---

१. भूमि द्वादश । २. हरिसुख ° । ३. ° त्कर्ष । ४. हरि ° । ५. स्वेष्टं । ६ बाधो ° । ७. भावं । ८ ° योगि ° । १-६ कङ्कण । ३-१८ मार्गे । ६-२ निवेदन । ११-४ स्यातु । १४-२ भक्तिमार्गे । १४-५ विषया । १४-१४ संन्यासो ।

नृत्यं मधुरं सख्यं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ॥३॥ गीतं मधुरं पीतं मधुरं भुक्तं मधुरं सुप्तं मधुरम् । रूपं मधुरं तिलकं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ॥४॥ करणं मधुरं तरणं मधुरं हरणं मधुरं रमणं मधुरम् । वमितं मधुरं शमितं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ॥५॥ गुंजा मधुरा माला मधुरा यमुना मधुरा वीची मधुरा । सलिलं मधुरं कमलं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ॥६॥ गोपी मधुरा लीला मधुरा युक्तं मधुरं भुक्तं मधुरम् । दृष्टं मधुरं शिष्टं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ॥७॥ गोपा मधुरा गावो मधुरा यष्टिर्मधुरा सृष्टिर्मधुरा । दलितं मधुरं फलितं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ॥८॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितं मधुराष्टकं सम्पूर्णम् ॥१७॥

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितं

श्रीमद्गायत्रीभाष्यम्

॥ हरिः ॐ भूर्भुवः स्वः ॥

॥ हरिः ओम् । तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

अस्यामर्थः, यद्यपि प्रणवो व्याहृतयश्च तथा भवन्ति तथापि तेषामर्थः स्पष्टो नेति गायत्र्यर्थो निरूप्यते. गायत्र्यन्तर्गततच्छब्दव्याख्यानरूपस्य 'सत्यं पर' मिति कालत्रयाबाधितं सर्वलोकप्रसिद्धं सत्यं, परं श्रेष्ठं पुरुषोत्तमरूपं सर्ववेदप्रसिद्धमिति, सवितुरित्युक्तं प्रसवितुरिति, गायत्री हि वेदमाता वेदत्रयार्थप्रतिपादिका भवति, तेन निर्विघ्नवाक्प्रसवार्थं गायत्र्या भगवदुपस्थानं कुर्वाणा गायत्र्यर्थमाहुः, तेन[1] गायत्र्यां जगत्प्रसवत्वेन सर्वकर्तृत्व, यथा कामधेनोः कल्पवृक्षाच्चिन्तामणेर्मन्त्रादेश्च जायमानाः पदार्था दृश्यन्ते न हि ते विकृता भवन्ति, चतुर्विधपुरुषार्थसिद्ध्यर्थं जगज्जननमित्यर्थः, सर्वजीवानां सर्वपुरुषार्थसिद्ध्यर्थं जगदित्युक्तं भवति, गायत्र्यर्थे हि प्रसवमात्रमुक्तं न स्थितिप्रलयौ, वरेण्यभर्गश्शब्दाभ्यां च पश्चात्सूचितौ, वरेण्यमिति भक्तिबीजं, 'यमेवैष वृणुते तेन लभ्य' इति श्रुतेः, एतेन परस्परवर[2]णमुक्तं, वरणत्वोक्त्या यथा कन्या स्वाभिमतमेव स्वपतित्वेन वृणुते वरो वा तादृशीमेव कन्यां स्वस्त्रीत्वेन तया च भगवान् स्वदासत्वेनात्मीयत्वेनाङ्गीकरोतीत्युच्यते, तथा च यथा तदनन्तरं नान्यत्र विनियोगस्तस्यास्तथैवैतस्यापीति ज्ञापितं भवति, पूर्वं केनापि ज्ञातुमशक्यमित्यर्थः, वरणीयं सुन्दरमिति स्वतो दोषाभाव उक्तः, भजनीयगुणान् वदन् सेवकोद्धारमाह भर्ग

---

१. तत्रैत्यपि पाठः । २. वरणत्वमुक्तमिति टीकापाठः ।

इति संसारनिवृत्तिः, भर्गेयस्यखिलामविद्यामिति, भर्गेऽशब्दः सकारान्तो व्याख्यातः, स्वरूपस्फूर्त्यैव सर्वेषां सर्वाविद्यानाशक इत्यर्थः, स्वरूपमेवाविद्यानाशकं प्रमेयबलमेतत्, देवत्वेन सर्वज्ञत्वमत एव देवस्य, 'धीमहीति समस्तानां तद्ध्याने सर्वथा हित'मिति धीमहीति ध्यायेम प्रीतिं वा कुर्म इत्यर्थः, धियो यो नः प्रचोदयादिति, धियः बुद्धीः प्रचोदयादिति, तेन सर्वप्रेरकत्वमायाति, प्रकृष्टत्वेन मूलपुरुषोत्तमस्वरूपपर्यन्तं, चोदयादिति प्रेरयति फलसम्बन्धं करोतीत्यर्थः ॥

गायत्री बीजं, वेदो वृक्षः, श्रीभागवतं फलमिति फलसम्बन्धेन श्रीभागवतप्रतिपाद्यं 'वेद्यं वास्तवमत्र वस्त्वि'ति वास्तववस्तुप् 'पिबत भागवतं रसमालय'मिति रसमालयं, आङ् ईषदर्थे, लयो मोक्षः, यद्रसाग्रे सोऽपीषदतितुच्छ इत्यर्थः, मोक्षाधिकरसस्तु 'ब्रह्मानन्दात् समुद्धृत्य भजनानन्दयोजने' स रसस्तु रससमूहो रास इति 'रासलीलैकतात्पर्य'मित्यर्थः, अत एव रास एव सर्वेन्द्रियास्वाद्यसाक्षात्स्वरूपसम्बन्धः, मनोरथान्तरूपः, 'यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् न बिभेति कुतश्चने'तिश्रुतिप्रतिपाद्यः, रसो वै सः रस ह्येवायं लब्ध्वानन्दीभवती'तिश्रुतेः ।

ननु प्रचोदयाति गायत्रीचतुर्थपादस्य संन्यासाश्रमपर्यन्तं प्रेरकत्वमायाति कथं रासलीलैकतात्पर्यमिति चेत्तत्राह, भक्तिमार्गीयसंन्यासस्तु साक्षात् पुष्टिपुष्टिश्रुतिरूपाणां रासमण्डलमण्डनानां, स्वयमेवोक्तं 'सन्त्यज्य सर्वविषयाँस्तव पादमूलं प्राप्ता' इत्यादि, चतुर्थाध्याये ताः प्रति च भगवतोक्तं 'एवं मदर्थोज्झितलोकवेदना'मिति, तस्य स्वात्मत्वेन परमकाष्ठापन्नस्नेहास्पदप्रभोरेव [1]स्फूर्त्येति'तत्त्वमसी'ति-महावाक्यार्थस्य तन्मनस्कास्तदालापास्तद्विचेष्टास्तदात्मिकाः तद्गुणानेव गायन्त्यो नात्मागाराणि सस्मरु'रिति सिद्धिः ।

[2]ननु 'तद्योऽहं सोऽसौ योऽसौ सोऽह' मित्यैतरीयके तैत्तिरीयके चाहमस्मि'ति 'ब्रह्माहमस्मी'ति पठ्यते, अत्र मध्यस्थं ब्रह्मपदमुभयत्र सम्बध्यते; तेनावृत्त्या व्यतिहारोऽतो ब्रह्माभेदः सिद्ध्यति, तथा लीलामध्यपातिभक्तानामपि 'कृष्णोऽहमहं कृष्ण' इति भावोल्लेखश्च श्रूयते, अतस्तदभेदज्ञानं भक्तिफलमिति [3]प्रफुल्लमानं प्रतिवादिनं तत्स्वरूपं बोधयति, रसात्मकत्वाद्भक्तेः संयोगविप्रयोगात्मकत्वाद् द्वितीयभावोद्रेके यथेतरेऽश्रुप्रलापादयो व्यभिचारिभावास्तथातिविगाढभावेन तदभेदस्फूर्तिरप्येकः, सः [4]न तु सार्वदिकस्तदात्मानं तत्त्वेन विशिषन्ति तं च स्वात्मत्वेन, सोऽत्र व्यतिहारपदार्थ इत्यर्थः, अपरं च, उद्देश्यमविधेयभावस्फूर्त्या न ह्यद्वैतज्ञानमस्ति किन्तु भावनामात्रं, भक्तानां तु विरहभावे तदात्मकत्वमेवाखण्डं स्फुरति येन लीलाः स्वतः कुर्वन्त्ये-

---

१. स्फूर्तेरिति टीकांकृतः । २. नन्वित्यारम्भ भाव इत्यन्तं व्याख्यानं ब्रह्मसूत्रसाधनाध्यायतृतीयपादद्वादशाधिकरणस्थ 'व्यतिहारो विशिष्यन्ति हीतरव'दिति सूत्राख्यानेऽप्यक्षरश उपलभ्यते ।
४. पम्फुल्ल[illegible]नमिति टीकापाठः । ५. स च नेत्यपि पाठः ।

तद्यथा तथा श्रीमद्भागवतदशमस्कन्धविवृतौ प्रभुभिरस्मदाचार्यैः, एवं सति सूक्तं सर्वद्वैतवादे तद्भिन्नमायिकद्वैतम्यमिथ्याभिमानेनैकत्वं इति सर्वस्यापि सत्यत्वेऽपि ज्ञानमार्गीयत्वात्तत्त्वं कथं वर्णनीयमिति भावः ॥

भक्तिमार्गीयसंन्यासे चतुर्थपादव्याख्यानमेवम्, 'सोऽहं सोऽसौ सोऽसौ सोऽह'मिति 'सः' पुरुषोत्तमः 'अहं' भक्तः, एतद्भक्तस्यावस्थाव्याख्याने 'सोऽहमस्मि' इति विप्रसंयोगोक्तिः द्वितीयाध्याये 'अन्तर्हिते भगवती'त्यादिना वियोगेऽप्यात्मनश्चैकात्म्यको भवतीति द्वितीये 'सोऽसौ', तृतीयाध्यायेऽप्येकात्मतायैव द्विवचनोभयभावात्मकस्फूर्तिः, 'सोऽसौ' उभयभावात्मकः, चतुर्थाध्याये 'तासामाविरभूदि'त्यादिनोक्तः 'सोऽह'मिति 'सः' पुरुषोत्तम 'अहं' भक्तो मिश्रोऽस्मि, तत्त्वमस्याध्याये संयोगरसे पञ्चकाण्डपञ्चोऽनिर्वचनीयरसगम्भीरागाधकल्लोलसर्वेन्द्रियाप्यायनरसानुभवं करोति, वेदोक्तमहावाक्यान् 'तत्त्वमसि' 'अहमस्मि' 'ब्रह्माहमस्मी'त्यादि विप्रयोगभावात्मकरसानन्दो भवति, संयोगरसे 'कृष्ण'[१] तवास्मी'ति, 'अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं ममे'ति 'मामेकमेव शरणमात्मानं सर्वदेहिनां याहि सर्वात्मभावेन यास्यसे ह्यकुतोभय'मित्यादीनि दिक्, अत एव श्रुतिः 'आत्मानं द्वेधा पातयत् पतिश्च पत्नी चाभवता'मिति, व्याससूत्र 'लोकवत्तु लीलाकैवल्य'मित्यादि॥

सर्वाज्ञानस्वरूपं हि ब्रह्म पूर्वं रिरंसया । ततोऽखिलजगद्रूपं भूत्वा तत्रातिदुस्तरः ॥१॥
भक्ताः सर्वं परित्यज्य प्रभुप्राप्त्यै यथा रहः । साक्षात्स्वरूपदानेन परा लीलेयमित्यपि ॥२॥
लीलासम्बन्धिनस्तत्र सर्वं भगवदात्मकम् । प्रवर्तकस्ततो वेणुनादो वेदात्मकोऽत्र हि ॥३॥
'यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह । आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् न बिभेति कुतश्चने'ति दिक्॥४॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितं श्रीमद्गायत्रीभाष्यम् सम्पूर्णम् । २ ।

श्रीमद्ब्रह्मसूत्राणुभाष्यम्

साङ्गोऽध्येयस्तथा ज्ञेयो वेदः शब्दाश्च बोधकाः । निसंदिग्धं तदर्थाश्च लोकवद्व्याकृतेः स्फुटाः ॥१॥
अलौकिको हि वेदार्थो न युक्त्या प्रतिपद्यते । तपसा वेदयुक्त्या तु प्रसादात्परमात्मनः ॥२॥
संदेहवारकं शास्त्रं बुद्धिदोषात्तदुद्भवः । विरुद्धशास्त्रसम्भेदादङ्गैश्चाशक्यनिश्चयः ॥३॥
तस्मात्सूत्रानुसारेण कर्तव्यः सर्वनिर्णयः । अन्यथा भ्रश्यते स्वार्थान्मध्यमश्च तथाविधः ॥४॥
असंदिग्धेऽपि वेदार्थे स्थूणाखननवन्मतः । मीमांसानिर्णयः प्राज्ञे दुर्बुद्धेस्तु ततो द्वयम् ॥५॥
संदेहवारकं शास्त्रं वेदप्रामाण्यवादिनाम् । क्रियाशक्तिज्ञानशक्ती संदिह्येते परस्थिते ॥६॥
उत्पत्तिस्थितिनाशानां जगतः कर्तृ वै बृहत् । वेदेन बोधितं तद्धि नान्यथा भवितुं क्षमम् ॥७॥
नहि श्रुतिविरोधोऽस्ति कल्पोऽपि न विरुध्यते । सर्वभावसमर्थत्वादचिन्त्यैश्वर्यवद् बृहत् ॥८॥

१. अत्र कृष्णस्थाने भट्टः कश्चिन्नुधैव भगवन्निति पठति ।

साधनं च फले नैव सर्वस्याह श्रुतिः स्फुटम् । न प्रवर्तयितुं शक्या तथा नेश्वरको न हि ॥९॥
प्रवर्तकस्तु सर्वत्र सर्वात्मा हरिरेव हि । यज्ञ एव हि पूर्वत्र बोध्यते स्वर्गसिद्धये ॥१०॥
सिद्ध एव हि सर्वत्र वेदार्थो वेदवादिनाम् मन्त्राणां कर्मणां चैव दर्शनश्रवणात् कृतौ ॥११॥
कृतिश्च सिद्धतुल्यत्वं वेदः स्वार्थे च संमतः । एकस्यैव समांशस्य जीवस्यैव महामते ॥१२॥
बन्धोऽस्याविद्ययानादिर्विद्यया च तथेतरः । ज्ञापनार्थं प्रमाणानि संनिकर्षादिमार्गतः ॥१३॥
सर्वथा विदधे वाच्ये व्यवहार्ये कृतः प्रमा । एवं विचारचातुर्यवद्भिः सद्भिर्व्रजाधिपे ॥१४॥
आनन्दमयतानन्दसंदोहायावधार्यते । पादेषु सर्वभूतानि पुंसः स्थितिपदो विदुः ॥१५॥
अमृते क्षेममभयं त्रिमूर्धाधायि मूर्धसु । संदेहवारकं शास्त्रं पदशक्त्या तु निर्णयः ॥१६॥
जीवादुत्कर्षशब्देन द्वयोर्बाधितयेऽपि न क्षतिः । बाधकानां बलिष्ठत्वात्साधकानामभावतः ॥१७॥
आधारधर्मा वाय्वोरस्मिति पादोऽभिधीयते । यस्मिन्नित्यादिवाक्ये च वाक्यार्थः सर्वबाधितः ॥१८॥
अर्थात्प्रकरणाल्लिङ्गादिति पूर्वं विचार्यते । ऋषीणां पूर्वचरितस्मरणं स्मृतिरुच्यते ॥१९॥
कठवल्लीविचारेण निश्चिता ह्यधिकारिणः । वाक्यान्तरं च तत्रत्यं चिन्त्यते प्रलयावधि ॥२०॥
ब्रह्मधर्माश्च ये केचित्सिद्धा युक्त्यापि साधिता । निर्णायकारस्ततोऽप्यन्ये चत्वारोऽत्र निरूपिताः ॥२१॥
संदिग्धानां पदार्थानां पौर्वापर्येण निर्णयः । न तु संदिग्धवाक्येन सर्वव्याकुलतोचिता ॥२२॥
जीवप्रकरणे ह्येतन्मुक्त्युपायोऽस्य रूप्यते । योग्यं शरीरमारुह्य गच्छेदिति हरेः पदम् ॥२३॥
अनेकरूढिशब्दानां वाच्यं ब्रह्मैव नापरम् । शक्तिश्चेत्तथा व्रयुस्ते सन्मार्गाद्बहिष्कृताः ॥२४॥
भ्रान्तिमूलतया सर्वं समयानामयुक्तितः । न तद्विरोधाद्वचनं वैदिकं शङ्क्यतां व्रजेत् ॥२५॥
वेदोक्तादणुमात्रेऽपि विपरीतं तु यद्भवेत् । तादृशं वा स्वतन्त्रं चेदुभय मूलतो मृषा ॥२६॥
अनित्ये जनने नित्ये परिच्छिन्ने समागमः । नित्यापरिच्छिन्नतनौ प्राकट्यं चेति सा त्रिधा ॥२७॥
व्यापकत्वश्रुतिस्तस्य भगवत्त्वेन युज्यते । आनन्दांशाभिव्यक्तौ तु तत्र ब्रह्माण्डकोटयः ॥२८॥
प्रतीये त्वपरिच्छेदो व्यापकत्वं च तस्य तत् । विस्फुलिङ्गा इवाग्नेर्हि जडजीवा विनिर्गता ॥२९॥
सर्वतः पाणिपादान्तात्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखात् । निरिन्द्रियात्स्वरूपेण तादृशादिति निश्चयः ॥३०॥
सदंशेन जडाः पूर्वं चिदंशेनेतरे अपि । अन्यधर्मतिरोभावान्मूलेच्छातो स्वतन्त्रिणः ॥३१॥
सर्वोपनिषदां सिद्धो ह्यविरोधे समन्वयः । कथं बोधकता तासां सा तृतीये विचार्यते ॥३२॥
एकं वाक्यं प्रकरणं शाखाः सर्वाः सहैव वा । एकां विद्यामनेकां वा जनयन्तीति चिन्त्यते ॥३३॥
समाधने हि पुरुषो जन्मना कर्मणा शुचौ । केवले वा यथायोगे प्रथमं तद्विचार्यते ॥३४॥
विचारपूर्वकं तस्य ब्रह्मभावाप्तियोग्यता । अधिकारे ततः सिद्धा विषया हि ततस्ततः ॥३५॥
अन्तरङ्गविचारेण गुणानामुपसंहृतिः । बहिरङ्गविचारेण कर्मणामिति सा द्विधा ॥३६॥
फलतः साधनेभ्यश्च प्रमेयाच्च प्रमाणतः । विचारेणाद्भुतात् तच्चोक्तोऽन्यः साधयितुं क्षमः ॥३७॥

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यकारिकाः समाप्ताः ॥

वल्कलम् मधुरम् अधरम् मधुरम् अग्रम् मधुरम् स्पर्शनम् मधुरम् ।
पुष्टिपथम् मधुरम् उत्थानम् मधुरम् वागधीशपतेरखिलम् मधुरम् ॥१॥

ज्ञानम् मधुरम् सोमम् मधुरम् यज्ञम् मधुरम् फलं मधुरम् ।
स्मार्तं मधुरं प्रकटनं मधुरम् वागधीशपतेरखिलम् मधुरम् ॥ २ ॥

भूमौ मधुरौ चरणौ मधुरौ नेत्रौ मधुरौ अरण्यौ मधुरम् ।
सिद्धान्तं मधुरं प्राकट्यं मधुरं वागधीशपतेरखिलम् मधुरम् ॥ ३ ॥

दानि मधुरा लीला मधुरा ब्रह्मम् मधुरम् सम्बन्धम् मधुरम् ।
गुप्तम् मधुरम् शास्त्रम् मधुरम् वागधीशपतेरखिलम् मधुरम् ॥ ४ ॥

भाष्यम् मधुरम् निबन्धम् मधुरम् षोडशम् मधुरम् भागवतम् मधुरम् ।
सुबोधनम् मधुरम् शरणम् मधुरम् वागधीशपतेरखिलम् मधुरम् ॥ ५ ॥

वरणम् मधुरम् वरेण्यम् मधुरं सख्यं मधुरं निवेदनम् मधुरम् ।
सुधाः मधुराः सेवकाः मधुरावागधीशपतेरखिलम् मधुरम् ॥ ६ ॥

पुष्टिर्मधुरा भक्तिर्मधुरा दानं मधुरं पान मधुरं ।
प्रहसितं मधुरं विहरणं मधुरं वागधीशपतेरखिलं मधुरम् ॥ ७ ॥

संयोग मधुरो वियोग मधुरो अनुग्रह मधुरो विप्रयोग मधुरो ।
सर्वोद्धार मधुरो आचार मधुरो वागधीशपतेरखिलं मधुरम् ॥ ८ ॥

निष्ठा मधुरा शिक्षा मधुरा प्रीति मधुरा रीति मधुरा ।
स्वादनं मधुरं आस्वादनं मधुरं वागधीशपतेरखिलं मधुरम् ॥ ९ ॥

शुद्धं मधुरं अद्वैतं मधुरं ब्रह्मम् मधुरं वादम् मधुरम् ।
स्वरूपम् मधुरं प्रतिपादनम् मधुरं वागधीशपतेरखिलं मधुरम् ॥ १० ॥

अग्नि मधुरं सन्यासं मधुरं जलं मधुरं प्रवेशनं मधुरम् ।
तेजपुंजं मधुरो काशीघाट मधुरो वागधीशपतेखिलं मधुरम् ॥ ११ ॥

प्रकाशक :- डॉ. नगीनदास एम. शाह
शुद्धाद्वैत वैष्णव समाज
''शांतिनिकेतन'' क्लीनीक,
कायावरोहण (जिल्ला वडोदरा) गुजरात

संवत २०४४ कारतक सुद–१

मांकणीवाळा स्व. जडावबा
ना
जयश्रीवल्लभ
पुष्पाबेन गोविंदलालना जयश्रीवल्लभ
मीनाबेन हर्षदकुमारना जयश्रीवल्लभ
हीरालाल चंदुलाल सावलीवाळाना जयश्रीवल्लभ
वसंतबेन मणीलाल शाहना जयश्रीवल्लभ
सरोजबेन विपीनचंद्र तणखलावाळाना जयश्रीवल्लभ

मुद्रक —
मधुसूदन के. शाह
तृप्ति सेल्स एण्ड सर्विस,
दाणानो खांचो, महेता पोळ.
वडोदरा–३९० ००६.
फोन : ६६३१९